

זכירת יציאת מצרים וזכירת השבת

כתב הרמב"ם בפרק ז' מהל' חמץ ומצה הלכה א': "מצוות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים ליל ט"ו בניסן, שנאמר: זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת".

ההשוואה בין פסח לשבת אין לה שום ביאור לכאורה, וצ"ע מה בא הרמב"ם ללמדנו בהוספה זו. והנה בספר המצוות שלו בעשה קנ"ז כבר הזכיר רבנו השוואה זו בסגנון אחר, ומסתבר שכוונתו אחת בב' המקומות. והו' לשונו בסהמ"צ שם: "ולשו' מכילתא, מכלל שנאמר כי ישאלך בנך, יכול אם ישאלך וכו' ואם לאו אין אתה מגיד לו. ת"ל והגדת לבנך אע"פ שלא שאלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מנין? ת"ל ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה, כלומר, שהוא צוה לזכרו כמו אמרו: זכור את יום השבת לקדשו".

ההוספה שבסהמ"צ, מהמלה "כלומר" ואילך, היא פירוש הרמב"ם למכילתא. (הכוונה למכילתא דרשב"י כאן, ולא למכילתא סתם וכציון הרהמ"ג. ר' בהוצ' מקיצי נרדמים י"ם תשט"ו עמ' 38.)

נאמרו כמה פירושים בהסבר הרמב"ם:

(א) המהר"ל (בגבורות ה' פרק ב') באר שמשבת מוכח שזכירת השבת היא בשבת עצמה, שיש לקדשה עם כניסתה והוא הדין שזכירת יציאת מצרים דפסח היא בחג המצות. (וכן פירש בהגדת "בית ישראל" וגו' ב"מועדים בהלכה" לרש"י זיין עמ' רע"ז.) אלא שהמהר"ל דחה את הרמב"ם בכמה אנפי: בשבת כתוב "לקדשו", וא"כ שם אכן מוכח שבזכירה בשבת עצמה משא"כ בפסח, ש"ל שהכוונה לזכירה של כל ימות השנה. בשבת הוקשה זכירה לשמירה שזו בודאי אינה אלא בשבת. ועוד שזכירה דפסח מתייחסת לכל יום, כפירוש המכילתא וכפירוש רש"י על אתר לפסוק זה (שמות יג, ג). ועוד שאין מקור שם לסיפור נפלאות אלא לזכירה בעלמא.

(ב) ה"אור שמח" על הרמב"ם כאן פירש שלמדנו משבת שיש לקדש, ומדברי סופרים שמכווה על היין, ואם אין יין - אפילו לחם מועיל, וכך הדין בסיפור יציאת מצרים שמד"ס על היין. ואם אין - אומר על המצה. (הגר"מ כשר זצ"ל ציין מכת"י מדרש אור האפלה משמעות כאו"ש. ר' בספרו הרמב"ם ומכילתא דרשב"י עמ' ס"ב. ובתורה שלמה לפס' הגו' בשמות באות ל"ב הביא לקח טוב שמשמעותו כדברי המהר"ל בפ"י א'. ודבריו צ"ע דאם כן יש לפנינו ילפותא על דין דרבנן.) וקשה דמין האו"ש התעלם לכאורה מדברי הרמב"ם בסהמ"צ, שבוודאי אינם טובלים פירושו.

לישראל כשם שבראתי את העולם ואמרתי להם לישראל לזכור את יום השבת זכר למעשה בראשית שנאמר זכור את יום השבת, כך היו זוכרים הנסים שעשיתי לכם במצרים וזכרו ליום שיצאתם משם שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וכו'. ועוד שם: "ולא יראה לך שאור ד' ימים, כנגד ד' ימים שבין הגאולה לקריעת ים סוף. כשם שבתחילה הם ד' ימי בראשית, וכשם שהשבת מתקיימת אחד לד' ימים, כך יהיו אלה ד' ימים מתקיימים בכל שנה ושנה וכו'. משל למלך שנשא אשה במדינת הים, הגיעוהו גלים עד שלא נכנסה אצלו אמר לה לא תזכרי כל הגלים שעברו עליך אלא אותו יום שפלטת מהם וכו' עשי אותו שמחה בכל שנה. כך ישראל נגלה עליהם הקב"ה לגאלם וכמה גלים קשים עברו עליהם ועשה להם תשועה. לך הזהירים שיהיו שמחים בכל שנה וכו'".

מבואר בחלק הראשון של המדרש שיש הוה אמינא לציין את הבריאה בכל יום מששת ימי בראשית. כיוצא בזה, קיימת הוה אמינא לציין נס יציאת מצרים בכל ימות השנה. ואם, למרות זאת מצינו שהזכירה מתייחסת לשבת דוקא, הרי זו הוכחה ליסוד כללי שכחו יפה גם לזכרון יציאת מצרים.

יסוד כללי זה מתנסח בהמשכו של המדרש (ועיין גם בפ"י מהר"ז שם בד"ה והזהיר לישראל עשה"ט) ועניינו שבכל אירוע נסי מתמשך מן הראוי לציין את הפיסגה והשיא של המאורע. וזאת, אפוא, ההשוואה בין פסח לשבת. מה זכירת השבת נועדה לציין תופעה השייכת בעצם לכל הימים, נס הבריאה, ואעפ"כ מחמת היות יום המנוחה השיא של הבריאה די לה לזכירה שתצמצם ליום אחד בלבד. אף זכירת יציאת מצרים המציינת נסים שחווה עם ישראל במשך שנה שלמה (י' המכות, היציאה עצמה והמשכה), ראוי להדגישה בתאריך השיא - הוא יום היציאה דוקא.

למהלך זה אף ביטויים הילכתיים. אמרנו שהזכירה שבשבת יש לה בעצם זיקה לכל ימות השבוע, שכן מאורע הבריאה ראוי לזכור בכל אחד מימי המעשה. ואכן הלכה מפורשת היא שניתן לקיים זכירת השבת גם בימות החול במדה ידועה. זכירה זו, לפי דברינו היא הביטוי המעשי של שיכות הנושא של השבת - ההודיה על הבריאה לכל יום ויום. דברים אלו למדנו מתורתו של הרמב"ן. אחר שציטט דברי רש"י בענין זכור את יום השבת (שמות כח') שכתב "וכן פתרונו, תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת (עפ"י ביצה טז,א)", הוסיף הרמב"ן וזה לשונו: "וע"ד הפשט אמרו שהיא מצוה שנזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד נזכור מעשה בראשית בכל עת ונודה בכל עת שיש בורא וכו'". הרי לנו מפורש שנושא השבת מתפשט בפועל על כל ימות השבוע גם לפרש"י וגם לרמב"ן, אלא שהרמב"ן גם באר את הענין המשתף ימות החול עם השבת בנושא זה, ועיין שם עוד שבהמשך הביא הרמב"ן שאפילו במנין ימות השבוע: יום ראשון, יום שני, שאנו מונים שלא כגויים, אלא לכבוד השבת מקיימים את זכרות השבת אף בימות החול. נמצאנו למדים ש"זכירה כל דהו" - ראוי לקיים אף בימות החול, אלא ש"זכירה בעסק גדול" הקידוש וכו"ב יש לעשות דוקא ביום המציינ את שיא המאורע.

כך הם פני הדברים אף בנושא זכירת יציאת מצרים. ידועה קושי המנחת

חינוך (מצוה כ"א סק"א): ממה הרבותא בנושא זכירת יציאת מצרים בליל ט"ו, הלא כל בקר וערב הצטוונו בזכירת יציאת מצרים באמרנו "אמת ויציב". הקושיה הזו אינה אלא חידוד הנידון שלנו. זכירת יציאת מצרים איננה נושא לכל ימות השנה, אלא שבלי לט"ו, היום המציין את פיסגת המאורע, יש לעשות זכירה זו בעסק גדול דוקא. (הנפקא מינה לדינא מפורשת בלשון הרמב"ם בפ"ו מהל' חומ"מ, אמר הגר"ח מבריסק. בכל השנה די בזכירה סתמית הנאמרת בסוף פרשת יציאת מצרים. אבל בלילה הזה יש להקפיד על שלשה עקרונות: א. לספר בדרך שאלה ותשובה דוקא. ב. להתחיל בגנות ולסיים בשבת. ג. לומר על המצה מרור ופסח את דברי רבן גמליאל.) קושיית המנ"ח מתורצת, איפוא, כמין חומר. אדרבה היא הנותנת: עיקר מהותה של מצות הזכירה דליל ט"ו שהוצרכה ללימוד משבת, היא אך ורק בכך שלא בזכירה של דבר הנשכח עסקינן אלא בזכירה יוצאת דופן של הדגשת דבר שאנו חייבים בזכירתו כל הזמן. זכירה כזו, שחייבים בה ומקיימים אותה גם בשאר הימים, ואעפ"כ יש לחזור ולהעמיק בעסק גדול ביום המציין את עיקר הנס - לא מצינו דוגמתה אלא בשבת וכמשנת. נמצאנו למדים שהרמב"ם התקשה למעשה בקושיית המנ"ח ותיצוה, (לפחות מצד הסבר המושג), בדמיון שהביא משבת. (אכן עדיין קיים הבדל מסויים בין השתיים: שלענין שבת אין בפשטות חיוב לזכור כל ימות השבוע, אלא שיש רק "קיום גזירה אם עושים את ההנהגות, הנ"ל ברש"י וברמב"ן. ואילו בנידון יציאת מצרים מצינו אף "חיוב".) אכן לכשנעמיק נראה שהגם שהמעשים של זכירת השבת בימות השבוע אינם חיוב, אבל עצם הזכירה לפי פירוש הרמב"ן את הפועל "זכור" היא מצוה חיובית, לפחות מצד המחשבה וההכרה. ודו"ק בלשון הרמב"ן הנ"ל.)

לאור הדברים הללו מיושבת גם קושיית המהר"ל (הנ"ל במאמר מוסגר) שהקשה ד"זכור" ענינו דבר מתמיד ואין נטה הרמב"ם בענין יציאת מצרים מפירוש המכילתא ורש"י, וכתב שבנידון הוא זכירה דליל ט"ו דוקא. דלפמשת"ת יש בזכירה זו גם מושג מתמשך וגם מושג חד פעמי ומודגש. מתמשך כיצד? היא הזכירה של כל ימות השנה המתקיימת אף בלילה הזה (וכמנ"ח הנ"ל). חד פעמי כיצד? היא הזכירה המודגשת (עם הנפקא מינות של הגר"ח) בעסק גדול של הלילה הזה. ואין כאן תרתי דסתרי, אלא תהליך המשלים זה את זה. לאמור, זכירה מיוחדת זו ביום שהיה בו עיקר הנס, יחד עם הזכירה הסתמית של כל ימות השנה קובעים בנפש את הזכירה המתמדת של כל השנה. וצורת מצוה זו מתקיימת בכך שחאה נעשית בעסק גדול בליל ט"ו ובאופן כלדהו פעמיים ביום כמשך כל ימות השנה. רק אז יקבע הענין בנפש לפי כוונת התורה. והם הם הדברים גם בשבת. לאמור, זכירת מעשי בראשית מתקיימת כך שאדם זוכר הענין כל השבוע בצורה כל שהיא (למשל ע"י הפעולות הנ"ל ברמב"ן) וחוזר ומדגישה לעצמו בענין גדול ביום המציין את עיקר המאורע - הוא יום השבת. לפי"ז מיושבת גם קושיה נוספת של המנ"ח (שם) שתמה על השמטת הרמב"ם במנין המצוות את זכירת יציאת מצרים של כל יום ויום. (אמנם הרמב"ם בהלכות קריאת שמע פרק א' הל' ג' הביא שיש מצוה בדבר מהפסוק "למען תזכור את יום צאתך מאר"מ כל ימי חייך". אלא שאי"ז מצוה נפרדת לדעתו במנין התרי"ג.) ולאור משנת י"ל שמצוה זו של זכירת יציאת מצרים בכל יום היא חלק ממצוות

הזכירה של ליל ט"ו. וזאת משום, שכאמור, אף הרמב"ם מסכים לפרש"י עפ"י המכילתא ש"זכור" ענינו דבר המתמיד. אלא ששיטתו שזכרון מתמיד לא מתקיים אלא ע"י זכירה בעסק גדול בפעמים מזומנות בצירוף זכירה מועטה באופן קבוע. וענין זה למדנו משבת, שאף שם "זכור" פירושו ענין מתמיד ואעפ"כ יש הלכה של זכירה מיוחדת ביום השבת עצמו. ואתי שפיר גם שהרמב"ם לא ציין כמצוה מיוחדת את דברי רש"י והרמב"ן בענין זכירת השבת בימות השבוע, מפני שאין אלו דינים מיוחדים ונפרדים אלא מובנים ממושג "זכור" שפירושו הווה מתמיד עם הדגשה ביום המאורע. (ואף בענין זכירת יציא"מ שיש דין מיוחד ונוסף של הזכרה בפועל כל יום מחמת הפסוק הנוסף שבפרשת ראה, אין לראות בכך מצוה נפרדת נוספת מענין הזכירה הכללי והמתמיד.)

דברים אלו אף מסתברים בהגיון. זכירה פירושה דבר מתמיד לא רק מבחינת הלשון, אלא גם מבחינת המובן. הזוכר מכיר בנושא הנידון כל שעה שהוא בהכרה ואינו מתכחש לזכרון זה אלא אם כן הוא שוכח באופן שסרו הדברים לגמרי מתודעתו. נמצא שכשהתורה מדברת על "זכור", כוונתה שהדבר יחרת בזכרון וענין ההזכרה בפה אינו אלא מעשה המצוה, אך קיומה הוא בתודעה. ואם כן בהכרח שתכלית הענין מתייחסת לדבר מתמיד.

ולסיכום שמענו מההשוואה לשבת שמושג הזכירה מתפרש בעת ובעונה אחת גם כדבר מתמיד וגם כדבר חד פעמי מבחינת המעשה, ותכלית הענין זכרון מתמיד במח ע"י מעשי הזכרה יומיומיים מועטים בצירוף מעשה הזכרה מודגש בזמנו של עיקר המאורע.

והנה מצינו מחלוקת כפולה בין רש"י והרמב"ם. א) רש"י פירש את הפסוק בפרשת בא (שם, שם) כמקור למצוות זכירת יציא"מ של כל יום ויום. וברמב"ם כאמור למד מכאן מצוה דליל ט"ו דוקא. ב) הפסוק בפרשת ראה (שם, שם) לרש"י מתפרש על ליל ט"ו (וזה לשונו שם "למען תזכור: ע"י אכילת הפסח והמצות את יום צאתך") ואילו לרמב"ם (בהל' ק"ש, שם) — על זכירה של כל ימות השנה.

לכשנעייין במשנה ברכות יב, ב מסתבר שנחלקו בן זומא וחכמים בפירוש הפסוק שבפרשת ראה. בן זומא דורשו לרבות דין זכירת יציא"מ בכל לילה מימות השנה. ומבואר מדבריו שהפסוק מדבר על חיוב הזכרת יציא"מ של כל ימות השנה, וברמב"ם בהל' ק"ש הג"ל. אבל חכמים למדים מריבוי "כל" שבפסוק זה ענין הזכרת יציא"מ לימות המשיח. ובדברי חכמים ניתן לומר שאין הפסוק מדבר על זכירה דכל יום ויום, אלא על זכירה דליל ט"ו. ולמדנו מדברי חכמים שגם לעת"ל ינהג סיפור יציא"מ דליל ט"ו.

וא"כ י"ל דהרמב"ם פסק כבן זומא ולכן פירש הפסוק בהל' ק"ש לענין חובה דכל יום. משא"כ רש"י, דפסק כחכמים, ולפיכך פירש הפסוק לענין ליל ט"ו. ומכיון שכן לא נותר לרמב"ם לפי בן זומא, לדרוש דין ליל ט"ו אלא מן הפסוק של "זכור" דפרשת בא: ולרש"י שפסק כחכמים היו צריכים לדרוש דין כל יום ויום מ"זכור". (ויש להוכיח שהרמב"ם פסק כבן זומא ודלא כחכמים, שהרי בסוף הלכות מגילה כתב: "שכל זכרון הצרות יבטל וכו', [ורק] ימי הפורים לא יבטלו". ומוכח שלימות המשיח לא יזכירו את ענין יציא"מ וכלשון הברייתא שם בברכות. אכן

צ"ע לפי"ז שהרמב"ם בסוף הלכות מגילה לא ציטט את הפסוקים של הברייתא הזו. ועו"ק דהרמב"ם פסק בהלכות מלכים פרי"א סוף ה"ג שאין משתנה שום דין בימות המשיח, וע"ע בסוף פ"ט מהל' תשובה. שו"ר שהגרי"ז הלוי בחידושיו על אסתר על הפסוק "וימי הפורים האלה לא יעברו" דייק ברמב"ם, הל' מגילה, דלא איירי אלא בביטול "זכרון הצרות" ולא בשאר מועדות, וראה שו"ח הרשב"א חלק א' סי' צ"ג, ואכמ"ל).

אמנם לפשט"ח בדברינו לעיל ניתן למתן המחלוקת ביניהם: שלפחות במחלוקת בפשט הפסוק בפרשת בא י"ל שגם הרמב"ם מודה שזכרון מבחינת התכלית של הפעולה וקיום המצוה ענינו דבר מתמשך. ולא נחלק הרמב"ם על רש"י והמכילתא אלא בכך שהוא סובר דיש להזכיר בפה, מבחינת מעשה המצוה. ענין יציא"מ במיוחד ביום שהתרחש בו עיקר הנס.

היסוד ההלכתי האמור מורה דרך חינוכית רעיונית הרבה מעבר לתחומי הפסח והשבת. התורה מלמדנו, אם ההנחות הנ"ל נכונות, שהשרשת רעיון במוחו ובנפשו של הלומד חייבת להיות תהליך מתמיד. אבל כיון שאין דעת האדם מוכנה לקליטת רשמים באופן אינטנסיבי כל העת מחד גיסא, ואינו מסוגל להתרשם דיו ע"י רשמים שטחיים מאידך גיסא — יש לשלב בין השניים, אם בהודמנויות מיוחדות וחגיגות יהגה אדם ברעיון וילמד אותו ביסודיות מירבית בעסק ובענין גדול. "תחנות תימסורת" המפוזרות על פני שאר מרחבי הזמן יצליחו לחזור ולעורר בלבו את חוויית ההתרשמות האינטנסיבית החגיגית. אם אדם שומר שבת כהילכתו וזוכרו בקידוש, בכסות נקיה ומענגו כדבעי הרי שהנשמה היתירה שספג תשפיע על כל השבוע "כולי יומי מיניה מתקדשין, כולי יומי מיניה מתברכין". וזאת ע"י זכירת השבת באמצע השבוע כדברי הרמב"ן.

אם יהודי חוגג את ליל הסדר כראוי, הרי שע"י הזכרת יציא"מ פעמיים בכל יום יחזורו ויתעוררו בו, ויחיו בתודעתו, הניצוצות שקלט באותו לילה ויקרינו עליו כל השנה.